

המדינה החשמונאית 63-167 לפנה"ס

הקדמה

החשמונאים היו משפחת כוהנים מן היישוב מודיעין שהנהיגה את מרד החשמונאים (המקבים) ביונים (167 - 161 לפני הספירה) ואחר כך - את מדינת החשמונאים (140 - 37 לפני הספירה). אבי המשפחה, **מתתיהו החשמונאי**, הרים את נס המרד נגד גזירות אנטיכוס במודיעין בשנת 167 לפני ספירה, כשלצדו חמשת בניו - יוחנן, שמעון, יהודה, אלעזר ויונתן .

מתתיהו הנהיג את המרד במשך שנה; את מקומו ירש בנו השלישי, יהודה המקבי(166 - 161 לפני הספירה), שהביא לשחרור ירושלים ולטיהור המקדש, ובזכות מנהיגותו הצבאית ואמונתו הדתית הצליח להוביל את צבא לוחמי יהודה לניצחונות על הצבא היווני (הסלווקי) - עד למותו בקרב אלעשה נגד בקיידס. **יונתן**, אחיו של יהודה, קיבל את ההנהגה והמשיך במלחמה; הוא הרחיב את גבולות יהודה והתמנה לכוהן גדול. אחיו **שמעון**, שהתמנה עוד בחיי יונתן לנציב אזור החוף, ירש את ההנהגה. שמעון היה היחיד מבני מתתיהו שמתר בחיים בשלב זה, והוא "שכון יסודות איתנים למדינה יהודית ריבונית בארץ ישראל בהנהגת משפחתו, שושלת בית חשמונאי". שמעון הנהיג את מדינת החשמונאים במשך שמונה שנים - עד להירצחו (135 לפני הספירה); במקומו עלה לשלטון בנו **יוחנן הורקנוס**, ששימש גם ככוהן גדול וגם כמנהיג מדיני (135 - 104 לפני הספירה). יוחנן הורקנוס הרחיב וחיזק את ממלכת החשמונאים וצירף אליה ערים בשומרון, במישור החוף, בגליל ובעבר הירדן המזרחי. במשך כ- 30 שנות מלכותו "הפכה ארץ ישראל... בחלקה הגדול והמרכזי לארץ יהודית".

אחרי מותו של יוחנן הורקנוס שלט במשך שנה **בנו אריסטובולוס**, ואותו החליף אחיו, **אלכסנדר ינאי** (103 - 76 לפני הספירה). את תקופת שלטונו הארוכה הקדיש ינאי לכיבושים ולהתפשטות; הוא העניק לעצמו את התואר "מלך" ונטל לידייו גם את סמכויות השיפוט, שהיו עד אז בידי בתי הדין שפעלו לפי המסורת ולא היו כפופים לשליט המדיני. כל אלה "פגעו בהסכמה הלאומית... שעל יסודותיה הוקם שלטון בית חשמונאי בימי שמעון", וגררו תגובות קשות.

עם מותו של אלכסנדר ינאי עלתה לשלטון אשתו **שלומציון**, במשך 10 שנים עמדה בראש מדינת החשמונאים. "שלטון אישה בתור מלכה אינו מעוגן במסורת היהודית", אך בשל עמדתה האוהדת לחוגים הדתיים (הפרושים) (ונכונותה להפקיד בידם את ניהול ענייני המדינה) היא זכתה להיזכר לטוב בספרות חז"ל. ייתכן שמלכתחילה ייחסו החוגים הדתיים חשיבות בעיקר להנהגה הדתית - לכוהן הגדול, תפקיד שעבר אחרי מות ינאי כדת וכדין לבנו הבכור, יוחנן הורקנוס השני .

עם מותה של שלומציון פרצה מלחמת אחים בין שני בניו של אלכסנדר ינאי- הורקנוס השני ואריסטובולוס השני - שהביאה להתערבותה של רומא ולפלישה של פומפיוס לירושלים בשנת 63 לפני הספירה. יוחנן הורקנוס השני נותר בתפקיד הכהן הגדול - אך ללא כל סמכויות מדיניות. המלך האחרון לבית חשמונאי היה מתתיהו אנטיגונוס (בנו הצעיר של אריסטובולוס), ששלט בשנים 40 - 37 עד להוצאתו להורג בידי הרומאים בשנת 37 לפני הספירה.

מרד החשמונאים

למרד החשמונאים שפרץ במודיעין בשנת 167 לפנה"ס שלוש מטרות מרכזיות:

- א. מלחמה בשלטון זר-סילוק השלטון הסלווקי.
 - ב. מלחמת אזרחים-עקירת המתיוונים ותופעת ההתייונות.
 - ג. מלחמת דת (התנגשות בין דת מונותאיסטית לדת פוליתאיסטית)- ביטול גזרות השמד של אנטיוכוס (איסור שמירת שבת, ברית מילה, חילול המקדש, פגיעה בחוקי התורה) וחיסול עבודת האלילים.
- מרד החשמונאים מציין את תחילתה של תקופה יהודית עצמאית מדינית. המרד הביא לסילוק השלטון הסלווקי, האט את תופעת ההתייונות ויצר שלטון עצמאי יהודי.

הצלחת המרד נבעה מצירוף של נסיבות: בית סלווקוס שקע בסכסוכים פנימיים, האימפריה העולה של רומא הגבילה את כוחם של הסלווקים כלכלית, צבאית ומדינית. לצד דעיכת הסלווקים מפנים ומחוץ קמה הנהגה יהודית שהצליחה לאחד סביבה את רוב העם בראשות של מתתיהו החשמונאי.

מלכי ומנהיגי בית חשמונאי:

1. **מתתיהו החשמונאי-** בשנת 167 לפנה"ס החל את התקוממות כנגד השלטון הסלווקי והמתיוונים במודיעין. פלוגת חיילים הגיעה למודיעין בכדי לאכוף את גזירות השמד. מתתיהו סירב להשתתף בחילול השם. כאשר ראה את אחד התושבים מציית לחיילים קם והרג את היהודי שהתכוון לחלל את עבודת השם וכן את הקצין הסלווקי. אליו הצטרפו כפריים יהודים מקומיים אשר הניסו את פלוגת החיילים הסלווקים. מאורע זה מהווה את האות לפתיחת המרד החשמונאי. סיפור זה ידוע לנו מספר מקבים א. הידיעה על האירוע במודיעין התפשטה במהירות ורבים הצטרפו לכוחותיו של מתתיהו. מתתיהו ובניו היו למנהיגי ההתקוממות העממית. מתתיהו מת זמן קצר לאחר תחילת המרד, בנו יהודה נבחר להמשיך ולהנהיג את המרד.
2. **יהודה המקבי- 166-160 לפנה"ס.** כאשר יהודה קיבל את הפיקוד על המרד הצטמצמה השליטה הסלווקית לירושלים בלבד. בתוך ירושלים חיילים סלווקים ומתיוונים בפוליס. מצודת החקרא הסמוכה לבית המקדש הקנתה למגנים הסלווקים יתרון בהגנה על העיר. לוחמיו של יהודה היו חסרי ניסיון ואיכות הנשק הייתה יהודה מזו של הסלווקים. לכן חלק ניכר מן הקרבות שנערכו בתחילת המרד היו מלחמות תחבולה

ו"גרילה" בכוחות מצומצמים. לאחר סדרת קרבות הצליחו יהודה והכוחות המורדים לכבוש את ירושלים (מלבד החקרא) ולטהר את בית המקדש בשנת 164 לפנה"ס. לפי ספר מקבים בגלל המלחמה יהודים לא יכלו לקיים את מצוות חג הסוכות ולכן קיימו אותו עם טיהור בית המקדש. מאז חוגגים את חג החנוכה במשך שמונה ימים כזכר לטיהור בית המקדש לקיום מצוות חג סוכות באיחור. בתלמוד הבבלי מופיע נס כד השמן. אחד ההישגים החשובים של יהודה המכבי נעוץ במהלך מדיני והוא ברית בין יהודה לרומא. ברית זו משמעותה ידידות וחוזת הגנה. ברית זו מלמדת על כוח העולה של השלטון החשמונאי. יהודה מקבי נפל בקרב מול הסלווקים בשנת 160 לפנה"ס ואת מקומו תפס יונתן אחיו.

הברית בין יהודה לרומא, 161 לפנה"ס-ניסוח הברית נחקק על לוחות נחושת שהוצבו ברומא.

" וזה העתק המכתב, אשר העתיקו על לוחות נחושת ושלחו לירושלים להיות אצלם שם זיכרון לשלום וברית. טוב יהיה לרומאים ולעם היהודים בים וביבשה לעולם. וחרב [ו]אויב תרחק מהם. אם תקום מלחמה לרומא ראשונה או לכל בעלי בריתם בכל שלטונם, יעזור עם היהודים, כפי שיכתיב להם הזמן בלב שלם. ולנלחמים בהם (ברומאים) לא יתנו ולא יספקו תבואה, כלי מלחמה, כסף, אוניות, כמו שהוחלט ברומא (כנראה על ידי הסנט), וישמרו את משמרותיהם ולא יקחו דבר. וכדברים האלה, אם לעם היהודים תקרה ראשונים מלחמה, יעזרו הרומאים בכל מאודם כפי שיכתיב להם הזמן. ולנלחמים עימם לא תינתן תבואה כלי מלחמה, כסף, אוניות, כמו שהוחלט ברומא, וישמרו את משמרותיהם אלה ולא בערמה. כדברים האלה כך העמידו הרומאים לעם היהודים. ואם אחר הדברים האלה יבקשו אלה ואלה להוסיף או לגרוע יעשו כרצונם, וכל אשר יוסיפו או יגרעו, יהא תקף." (ספר מקבים א, פרק ח', פס' 22-30)

3. יונתן הוופסי 160-143 לפנה"ס. לאחר נפילת יהודה המקבי הסלווקים הקימו מבצרים בגבולות יהודה ופיזרו יחידות צבא בכדי למנוע את התחדשות ההתקוממות. יונתן ואחיו נמלטו למדבר יהודה וחיידשו את מלחמת ה"גרילה". בשנת 152 פרץ מאבק סלווקי פנימי על השלטון והמתחרים ביקשו לקבל את תמיכת החשמונאים. יונתן בצעד פוליטי מדיני מוצלח תמך באלכסנדר בלס שניצח. לאחר ניצחונו מינה את יונתן למושל על יהודה והעניק לו את משרת הכהן הגדול. הרחיב את גבולות השלטון החשמונאי וחיידש את הברית עם רומא. התנהלותו זו של יונתן לאור הנסיבות במרחב קידמו את השלטון החשמונאי לקראת עצמאות מוחלטת. למשרת הכהן הגדול היו ליונתן מתנגדים רבים בעם ממספר טעמים: א. כהן גדול צריך להיות ממשפחת צדוק ששימש בכהונה הגדולה מאז ימי שלמה המלך. ב. אסור ששליט נוכרי ימנה יהודי למשרת הכהונה הגדולה. רבים אחרים ראו ביונתן ראוי לכהונה הגדולה מכיוון שהוכיח את כישוריו בהנהגת העם. בשנת 143 לפנה"ס נרצח בידי אחד המתחרים על כס המלוכה הסלווקי.

4. שמעון החשמונאי 143-135 לפנה"ס. לאחר מות יונתן קיבל לידיו את הנהגת העם, אחרון בניו של מתתיהו שנשאר בחיים. בימי שלטונו נמשך המאבק הפנימי בממלכה הסלווקית. גם הוא כמו יונתן השכיל לנצל את המאבקים הפנימיים לטובת קידום הצרכים של השלטון החשמונאי. קיבל פטור מתשלומי מיסים-

בעולם העתיק פטור ממיסים משמעותו כהכרה בעצמאות וריבונות. בשנת 142 לפנה"ס יצא למסע כיבושים: כבש את יפו ששימשה עיר נמל יהודית, את גזר ויצר רצף טריטוריאלי בין ירושלים ליפו. הפתח לים משמעו חיזוק המסחר הבינלאומי והכלכלה העצמאית של יהודה. בנוסף כבש את החקרא הצמודה למקדש וקבע יום זה כיום חג. הריסת החקרא סימלה השגת עצמאות מלאה. שמעון חידש את הברית עם רומא ויצר ברית חדשה עם ספרטה. ההתרחבות הטריטוריאלית של מדינת החשמונאים גרמה לכך שמספר הנוכרים שתחת שלטונה גדל. החשמונאים שאפו להפוך למדינה בעלת צביון אתני יהודי ולכן ניהלו מלחמה על אופייה היהודי של המדינה. על מנת להבטיח את הזהות הלאומית והדתית היהודית, נקטו החשמונאים בדרך של לחימה ביישובי הנוכרים ובגירושם. שמעון החל בגירוש נוכרים והושבת יהודים במקומם (שמעון מושיב בגזר יהודים במקום האוכלוסייה הנוכרית). שמעון זכה ליוקרה והערכה בקרב העם בשל הישגיו. מונה על ידי אסיפת העם למשרת הכהן הגדול. שמעון ושניים מבניו נרצחו על ידי חתנו תלמי בן חבוב-כנראה שרצה לתפוס את מקומו ולשלט ביהודה כולה. בנו יוחנן הורקנוס שניצל ירש את אביו.

5. יוחנן הורקנוס 104-135 לפנה"ס. המלך הסלווקי ניצל את חילופי השלטון פלש עם צבאו ליהודה כפה עליה כניעה ומרות. חמש שנים יוחנן הורקנוס היה כפוף לשלטון הסלווקים. כאשר הממלכה הסלווקית שקעה שוב במלחמות פנימיות ניצל יוחנן את שעת הכושר, חידש את הברית עם רומא, חידש ברית עם ספרטה, יצר קשרים כלכליים עם אתונה וקשרים דיפלומטיים עם בית לתמי. יהודה חזרה להיות מדינה עצמאית וריבונית. יוחנן הורקנוס פתח במסע של התפשטות טריטוריאלית והרחיב את גבולות יהודה. לשם כך הנהיג גיוס של חיילים שכירים כולל יחידות של חיילים נוכרים. עם צבא גדול ומקצועי פתח במסע כיבושים: כבש את חבל אדום וגייר את תושביה. גיור בכפייה הנה תופעה יוצאת דופן בהיסטוריה היהודית. יוחנן הורקנוס שאף לחזק את המדינה החשמונאית באמצעות הגדלת מספר תושביה היהודים. האוכלוסייה האדומית הייתה קרובה ליהודי ארץ ישראל במוצאה ושתי הלשונות היו דומות. נכרים שלא היו שמים במוצאם גורשו. כבש את שכם והרס את המקדש השומרוני. בנוסף כבש שטחים בגליל התחתון, עמק בית שאן, עמק יזרעאל, ובעבר הירדן בהרי מואב. יוחנן הורקנוס זכה לאריכות ימים וביסס מדינה חשמונאית איתנה.

6. יהודה אריסטובולוס 103-104 לפנה"ס. לפני שמת ציווה יוחנן הורקנוס שבנו יהודה אריסטובולוס ישמש כהן גדול ואשתו תחזיק בשלטון. בהחלטתו של יוחנן הורקנוס להעביר את השלטון לאשתו ניכרת השפעה הלניסטית, בתרבות ההלניסטית שלטון בידי אישה היה מקובל אולם אצל היהודים לא. יהודה אריסטובולוס לא קיים את צוואת אביו והכתיר עצמו למלך. במדיניות החוץ המשיך במדיניות אביו. כבש את הגליל וגייר את מרבית יושביו שכוננו יטורים-שמים דוברי ארמית. ארמית הייתה שפת הדיבור של יהודי ארץ ישראל. שלט שנה אחת ומת ממחלה. שנת שלטונו אופיינה בגינוני מלכות הלניסטיים בחצרו.

7. אלכסנדר ינאי 103-76 לפנה"ס. לאחר מות יהודה אריסטובולוס סייעה אלמנתו שלומציון בעלת ההשפעה הרבה לגישה אלכסנדר ינאי לרשת את בעלה וזו התחתנה איתו. אלכסנדר ינאי היה כובש גדול והרחיב את גבולות הממלכה ברצועת החוף, עמק הירדן הגולן, הבשן, הרי הגלעד והרי מואב. בכל המקומות שכבש הרס אלכסנדר ינאי את המקדשים האליליים ופירק את מוסדות הפוליס. רבים מן התושבים הנוכרים העדיפו לעזוב ובמקומם התיישבו יהודים. בימיו הגיעה יהודה לשיא עצמאותה המדינית והתפשטותה הטריטוריאלית. במדיניות החוץ הפנה עורף לרומאים וכתר ברית עם האימפריה הפרתית מן המזרח. במהלך שלטונו נאלץ להתמודד עם מתנגדים מבית ומחוץ שהחלישו את שלטונו. אלכסנדר ינאי האדיר את מעמדו המלכותי, כפה על העם שלטון יחיד בגינוני המלכים ההלניסטים. נטל על עצמו סמכויות חקיקה ושיפוט ובכך צמצם את כוחו של הסנהדרין. בכך עורר את זעמם של הפרושים. מלחמותיו היו קשות, ממושכות ויקרות. הוצאות המלחמות ואחזקת הצבא השכיר חייבו הטלת מיסים כבדים על העם, נטל שהכביד מאד על האיכרים והגביר את הנתק בין הצבא לבין העם. הכבוד והשלל נפלו לידיהם של הקצינים בני האצולה.

8. שלומציון 76-67 לפנה"ס. אלכסנדר ינאי הוריש את השלטון לאשתו. כיוון שאישה לא יכולה לשמש בכהונה הגדולה קיבל בנה הבכור הורקנוס השני את המינוי לכהן הגדול, אחיו יהודה אריסטובולוס השני מונה למפקד הצבא. **מאז ימי יונתן ועד שלומציון הקפידו השליטים להחזיק בשלוש הכהונות-חילוני, צבאי, דתי.** שלומציון הכפילה את צבאה ושקדה על ביצור ממלכתה. למרות גודל צבאה פעילותיה הצבאיות היו מעטות ללא כיבושים ומלחמות. שנות מלכותה מאופיינות בשלום, שקט ויציבות. שנות מלכותה היו כנראה שנות שפע בזכות הימנעותה ממלחמות ושמירה על היציבות מבית. בנה אריסטובולוס השני ידע שאחיו מיועד לרשת את הכתר, לכן ארגן כוח צבאי לעלות לירושלים. משנודע לשלומציון דבר המרד מתה. השלטון החשמונאי עומד בפני מלחמת אחים.

השלטון ההלניסטי ביהודה החל לאחר כיבוש האזור ע"י אלכסנדר מוקדון בשנת 332 לפנה"ס. אלכסנדר מוקדון שילב את תרבות המזרח עם התרבות היוונית. משילוב זה נוצרה התרבות ההלניסטית שהופצה באמצעות ערי הפוליס שהקימו הוא ויורשיו ברחבי האימפריה וגם בארץ ישראל. תרבות זו הייתה תרבות אוניברסלית כלל עולמית, תרבות משותפת בעלת שפה אחת (היוונית), תרבות הפתוחה בפני כל הדתות, תרבות ששמה דגש על האסטטיקה- היופי, פיתוח הגוף, תחרויות ספורט, ריבוי אלילים וטכסי פולחן, מערכות חינוך, הפרט - האינדיבידואל עומד במרכז והוא יכול להתקדם בחברה. לאחר מותו של אלכסנדר הגדול התפצלה האימפריה בין יורשיו. ארץ ישראל שהייתה אזור מעבר בין מצרים לסוריה הפכה במשך שנים רבות לאזור שבו התנהלו מלחמות בין בית תלמי שמרכזו במצרים לבית סלווקוס שמרכזו בסוריה. יהודה התנהלה בהשפעת בית תלמי במאה השלישית לפנה"ס (198-301 לפנה"ס) ובמאה השנייה גברה השפעת בית סלווקוס (198 – 140 לפנה"ס). השלטון ההלניסטי ביהודה השפיע על אורח החיים ביהודה וחדר אל שכבת האצולה ואל חלק מבני משפחות הכהונה – ההשפעה באה ליד ביטוי בשימוש בשפה היוונית, אימוץ שמות יווניים, סגנון בניה, לבוש, חינוך הלניסטי, משחקי ספורט והתחזקות האינדיבידואליזם. במהלך השנים גברה השפעה ההלניסטית וחלה הידרדרות במעמד הכהונה. השלטון ההלניסטי החל להתערב יותר ויותר באורח החיים ביהודה, ניסיון לשדוד את בית המקדש, מינוי כהן הגדול שלא על פי הנהגת כתפקיד העובר בירושה ומכרו אותו לכל המרבה במחיר. השלטון הסלווקי פגע בירושלים ובמקדש. עדיפות וטובות הנאה לתומכי ההלניזם (המתיוונים), הוקמה פוליס בירושלים והוקמה מצודת ה"חקרא" בה שהה צבא הלניסטי בעיר. תופעות אלה גרמו לתסיסה של יהודים אשר התנגדו למתיוונים ולשלטון ההלניסטי. לאחר שפשטה שמועה שהמלך אנטיוכוס הרביעי (הרשע) נהרג במסע כיבושיו במצרים הם מסלקים את הכהן הגדול המתיוון מנלאוס והמלך רואה זאת כמרד. המלך עורך טבח בירושלים ולאחר מכן בשנת 167, הוא גוזר גזרות כנגד הדת היהודית – הוצאת הדת היהודית אל מחוץ לחוק, איסור קיום המצוות, חילול בית המקדש והצבת פסלים.

תהליך זה, הפגיעה בדת היהודית, הוביל לפתיחת מרד החשמונאים בהנהגת מתתיהו החשמונאי ובניו, אליהם הצטרפו איכרים רבים ומתנגדי השלטון ההלניסטי.

המרד החל בעקבות הפגיעה בחיי הדת: גזרות הדת של אנטיוכוס, הפגיעה בבית המקדש והמאבק בהלניזם ובמתייוונים ובהמשך הפך למאבק לעצמאות מדינית.

בשנת 164 לפנה"ס הצליחו היהודים לזכות במס' ניצחונות על הצבא הסלווקי להשתלט על בית המקדש ולטהר אותו ולאחר מותו של אנטיוכוס בוטלו גזרות הדת ע"י יורשו.

בשנים 167 – 63 לפנה"ס עמדה בהנהגת העם ביהודה משפחת החשמונאים.

שושלת זו החלה בימי מתתיהו החשמונאי שהוביל למרד בשלטון היווני/סלווקי ובהמשך הנהגה עברה אל בניו וצאצאיהם.

החשמונאים השתלטו על הנהגה ביהודה- ממנהיגות צבאית שהובילה את המרד על רקע דתי לקבלת תפקיד מושל יהודה, הכהן הגדול, תפקיד נשיא ואח"כ מלוכה.

השאיפה לעצמאות מדינית הובילה להתרחבות טריטוריאלית ומנהיגי החשמונאים נאלצו להתמודד ולתמרן בין המעצמות בזירה הבינלאומית בכדי לחזק את מעמדם.

החשמונאים גיבשו את הזהות ה"לאומית" במיוחד על רקע קיומה של אוכלוסייה נוכרית הלניסטית בארץ ישראל, שהייתה תחת שליטתם.

תחת הנהגת בית חשמונאי הוקמה בין השנים 140-63 לפנה"ס מדינה יהודית עצמאית שהתרחבה מאזור יהודה באמצעות מלחמות אל רוב שטחי ארץ ישראל ואף מעבר להם.

התקופה החשמונאית נמשכה כמאה שנים ובמהלך חלו ביהודה שינויים רבים בתחום המדיני, הצבאי, הדתי, הלאומי והדמוגרפי.

ממלכת החשמונאים הייתה הפעם האחרונה ששלט בא"י שלטון עצמאי יהודי, אשר לא היווה חלק מאימפריה כלשהי – לפני קום מדינת ישראל.